

६. बिनभिंतीची शाळा

ग. दि. माडगूळकर (१९१९-१९७७) : प्रसिद्ध कवी, गीतकार, लेखक, पटकथालेखक, कादंबरीकार, गीतरामायणकार. 'जोगिया', 'चैत्रबन', 'वैशाखी', 'पूरिया' इत्यादी गीतसंग्रह; 'गीतगोपाल', 'गीतसौभद्र' ही काव्यनिर्मिती; 'कृष्णाची करंगळी', 'तुपाचा नंदादीप' हे कथासंग्रह; 'आकाशाची फळे', 'उभे धागे आडवे धागे' या कादंबऱ्या प्रसिद्ध. भारत सरकारने 'पद्मश्री' हा किताब देऊन त्यांचा गौरव केला.

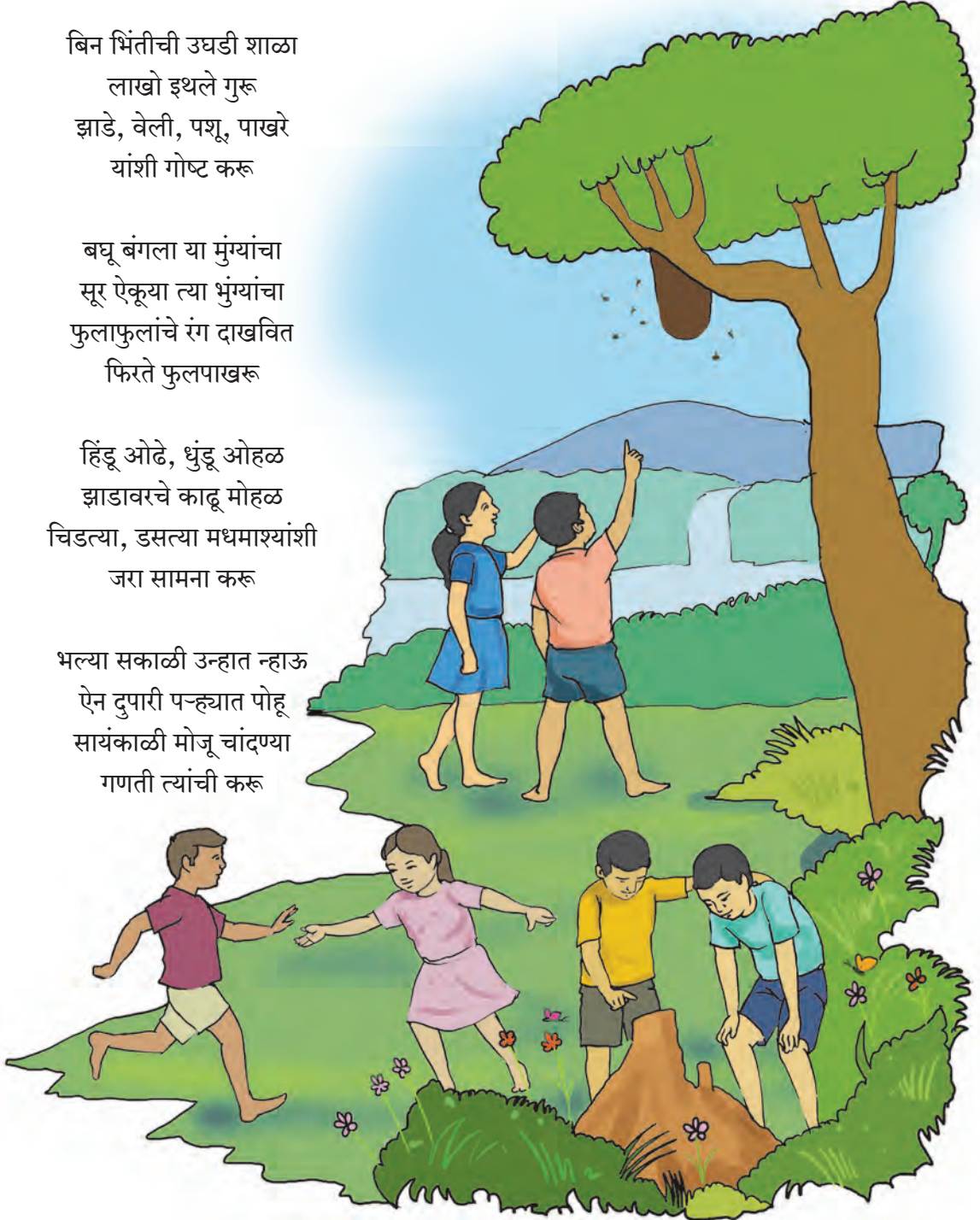
प्रस्तुत कवितेत अनौपचारिक शिक्षणाचे महत्त्व कवीने सोप्या, सरळ शब्दांत मांडले आहे.

बिन भिंतीची उघडी शाळा
लाखो इथले गुरू
झाडे, वेली, पशू, पाखरे
यांशी गोष्ट करू

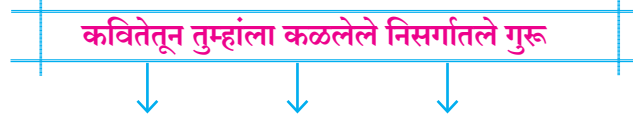
बघू बंगला या मुंग्यांचा
सूर ऐकूया त्या भुंग्यांचा
फुलाफुलांचे रंग दाखवित
फिरते फुलपाखरू

हिंडू ओढे, धुंडू ओहळ
झाडावरचे काढू मोहळ
चिडत्या, डसत्या मधमाश्यांशी
जरा सामना करू

भल्या सकाळी उन्हात न्हाऊ
ऐन दुपारी पन्ह्यात पोहू
सायंकाळी मोजू चांदण्या
गणती त्यांची करू

प्र.१. (अ) आकृती पूर्ण करा.

(आ) तक्ता पूर्ण करा.

निसर्गातील घटक	त्यांच्याकडून माणसाने काय शिकावे ?
(१) झाडे	-----
(२) पाखरे	-----
(३) मुंग्या	-----
(४) भुंगे	-----
(५) मधमाश्या	-----

प्र.२. (अ) योग्य जोड्या जुळवा.

निसर्गातील घटक

कार्य

(१) मुंग्या	(अ) मोहळ बांधतात.
(२) भुंगे	(आ) बंगला उभारतात.
(३) फुलपाखरू	(इ) सूर ऐकवतात.
(४) मधमाश्या	(ई) इकडून तिकडे उडतात.

(आ) खालील मुद्द्यांच्या आधारे तुमची शाळा व बिनभिंतीची शाळा यांमधील तुलना करा.

मुद्दे	तुमची शाळा	बिनभिंतीची शाळा
(१) इमारत		
(२) शिक्षक		
(३) विद्यार्थी		

(इ) कवितेतील यमक जुळणाऱ्या शब्दांच्या जोड्या शोधून लिहा.

(१)		
(२)		
(३)		

(ई) गटात न बसणारा शब्द ओळखा.

- (१) झाडे, वेली, पशू, रोप
 (२) सकाळ, दुपार, सायंकाळ, दिवस
 (३) चंद्र, चांदण्या, आकाश, वारा
 (४) झाडे, फुलपाखरू, मधमाशी, मुंगी

प्र.३. स्वमत.

- (१) कवितेच्या शीर्षकाचा तुम्हांला समजलेला अर्थ स्वभाषेत लिहा.
 (२) निसर्गातील घटकांमधून मिळणारा आनंद तुमच्या शब्दांत लिहा.
 (३) 'निसर्ग हाच आपला खरा गुरू आहे.' हे विधान सोदाहरण स्पष्ट करा.

भाषाभ्यास

* खालील शब्दसमूहांपासून सामासिक शब्द तयार करा.

शब्दसमूह	सामासिक शब्द
(१) ज्ञानरूपी अमृत	-----
(२) पाच आरत्यांचा समूह	-----
(३) प्रत्येक घरी	-----
(४) लंब आहे उदर ज्याचे असा तो	-----
(५) गुरू आणि शिष्य	-----

समासात कमीत कमी दोन शब्द असावे लागतात. त्याला 'पद' असे म्हणतात. त्या दोन पदांपैकी कोणत्या पदाला प्राधान्य आहे यावरून समासाचे प्रकार ठरतात.

पद	प्रधान / गौण (कमी महत्त्वाची)	समासाचे नाव
(१) पहिले पद	प्रधान	अव्ययीभाव
(२) दुसरे पद	प्रधान	तत्पुरुष
(३) दोन्ही पदे	प्रधान	द्वंद्व
(४) दोन्ही पद	गौण	बहुव्रीही

यावर्षी आपल्याला 'अव्ययीभाव' आणि 'द्वंद्व' हे दोन समास समजून घ्यायचे आहेत.

१. अव्ययीभाव समास

अव्ययीभाव समास वैशिष्ट्ये – (१) पहिले पद महत्त्वाचे असून ते बहुधा अव्यय असते.

(२) संपूर्ण सामासिक शब्द क्रियाविशेषण अव्ययाप्रमाणे काम करतो.

(आ, यथा, प्रति वगैरे उपसर्गांना संस्कृतात अव्यय म्हणतात.)

उदा.,

- (१) गरजूंना यथाशक्ती मदत करावी.
- (२) त्या गावात जागोजागी वाचनालये आहेत.
- (३) क्रांतिकारकांनी आमरण कष्ट सोसले.

जागोजागी, घरोघरी यांसारख्या शब्दांत अव्यय दिसत नसले तरी त्याचा विग्रह अव्ययासारखा केला जातो, म्हणून अशा शब्दांचा समावेश अव्ययीभाव समासात केला जातो.

● खालील शब्दसमूहांपासून सामासिक शब्द तयार करा.

(१) विधीप्रमाणे (२) प्रत्येक गल्लीत (३) चुकीची शिस्त (४) धोक्याशिवाय (५) प्रत्येक दारी

● खालील सामासिक शब्दांचा विग्रह करा.

सामासिक शब्द	विग्रह
(१) यथामती	◇
(२) हरसाल	◇
(३) गावोगाव	◇
(४) आमरण	◇
(५) यथाशक्ती	◇

